

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ГЕОГРАФІЇ

На правах рукопису

МОРДВІНОВ Олександр Григорович

ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ
РЕГІОНУ І ЙОГО УДОСКОНАЛЮВАННЯ
/НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ/

II.00.02 - економічна і соціальна географія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата географічних наук

Київ - 1992

00820060 (G)

Робота виконана в І

Науковий керівник - доктор географічних наук Р.С. Іванчук

Офіційні опоненти: доктор географічних наук
Р.А. Іванчук

кандидат географічних наук,
доцент Я.Б. Олійник

Провідна організація - Чернівецький державний університет

Захист дисертації відбудеться "5" лютого 1993 р.
о 14 год. на засіданні спеціалізованої ради Д 016.02.03
Інституту географії АН України за адресою: 252008, м.Київ-3,
вул. Володимирська, 44.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту
географії АН України.

Автореферат розісланий "15" грудня 1992 р.

Вчений секретар спеціалізованої
ради, кандидат географічних наук

В.П.Нагірна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА І СТРУКТУРА РОБОТИ

Актуальність теми. Існуюче тривалий час в Україні утилітарно-споживачьке відношення до природи, зверхність економічних інтересів над екологічними, відсутність ефективних засобів регулювання природокористування, прагнення добитися виробничих результатів будь-якою ціною призвели до порушення симбіотичного принципу у розвитку природної та економічної підсистем. Це негативно позначилось на природному середовищі в цілому і в тому числі на аграрних екологічних системах.

Теперішні труднощі із забезпеченням населення продуктами харчування, а переробної промисловості сировиною, практично повне вичерпання екстенсивних можливостей розвитку сільського господарства змушують йти шляхом інтенсифікації аграрного природокористування. Останнє веде до збільшення техногенного навантаження на агроландшафти і може викликати їх деградацію. Небезпека у цьому відношенні посилюється тим, що компоненти агроecosystem вже певним чином порушені та забруднені попереднім нераціональним їх використанням і мають знижений запас стійкості. Ось чому особливо актуальне сьогодні науково обгрунтоване вирішення багатоспектної проблеми раціоналізації аграрного природокористування, яка розроблена недостатньо як на державному, так і на регіональному рівнях. Це і визначило вибір напрямку дисертаційної роботи, її тему та мету.

Об'єктом дослідження є природні сільськогосподарські ресурси Чернігівської області, предметом дослідження – еколого-економіко-географічний аспект їх використання, охорони та відтворення.

Обрання даного регіону полігоном дослідження зумовлене достатньо високим рівнем його аграрного розвитку і положенням у двох ландшафтних зонах /Змішаних лісів та Лісостепу/. Остання умова визначає значне різноманіття природних ресурсів та характеру їх експлуатації.

Головна мета роботи – розробка економіко-географічних основ раціоналізації природокористування у сільському госпо-

дарстві Чернігівської області.

Виходячи з мети, завданнями роботи ставились:

- виявлення природних факторів, що відносяться до умов та ресурсів сільського господарства;
- з'ясування сутності, особливостей та структури аграрного природокористування;
- розробка науково-методичних основ економіко-географічного дослідження природокористування у сільському господарстві регіону;
- здійснення еколого-економіко-географічної оцінки використання, охорони та відтворення природних сільськогосподарських ресурсів Чернігівської області;
- оцінка територіальної диференціації інтенсивності сільськогосподарського навантаження на агроєкосистеми, порушення та забруднення природного середовища аграрним виробництвом у Чернігівській області;
- визначення основних напрямків удосконалення природокористування у сільському господарстві області.

Методологія, методи дослідження та використані матеріали.

Методологічною базою дослідження є основні положення діалектичного матеріалізму, державні документи з питань розвитку народного господарства і територіальної організації суспільства, теоретичні уявлення, наукові концепції та принципи, розвинуті спеціалістами в галузі географії, екології, економіки природокористування та суміжних наук.

В процесі роботи над дисертацією для автора особливе значення мали праці географів В. О. Анучина, І. О. Горленко, Ф. Д. Заставного, Р. А. Івануха, М. Г. Ігнатенка, А. Г. Ісаченка, О. М. Маринича, О. О. Мінца, М. М. Паламарчука, О. М. Паламарчука, М. Д. Пістуна, В. А. Поповкіна, Г. О. Приваловської, Л. Г. Руденка, В. П. Руденка, Т. Г. Рунової, О. Г. Толчієва, О. І. Шаблія, П. Г. Шищенко, Р. О. Язиніної, економістів П. П. Борщевського, П. Ф. Веденічева, К. Г. Гофмана, В. К. Слюсаренка, В. М. Трегобчука, М. П. Федоренка.

Дослідження проводилось із застосуванням методів: абстрактно-логічного, порівняльно-географічного, статистично-

го, картографічного, ресурсооцінювального, районування та ін.

При написанні роботи автором використані статистичні матеріали Міністерства статистики України та Чернігівського обласного управління статистики, первинні матеріали Чернігівських обласних організацій та установ /управління сільського господарства та продовольства, філіалу інституту "Укрземпроект", управління земельних ресурсів, санепідемстанції, управління водних ресурсів, проектно-вишукувальної станції хімізації сільського господарства, управління охорони навколишнього природного середовища, ін./ з питань сільського господарства, використання, відтворення природних ресурсів та охорони природи.

Наукова новизна дослідження. Поглиблені теоретичні уявлення про природні умови та ресурси сільськогосподарського виробництва, сутність, особливості та структуру аграрного природокористування. Розроблені науково-методичні основи економіко-географічного дослідження природокористування у сільському господарстві області; удосконалена методика економічної оцінки аграрного природно-ресурсного потенціалу; обґрунтовані та введені показники повноти, інтенсивності та ефективності використання природних ресурсів у сільськогосподарській галузі; запропонована методика проведення еколого-сільськогосподарського районування.

Досліджені основні проблеми та спеціалізація природокористування у сільському господарстві Чернігівської області; оцінений у вартісній /грошовій/ формі її аграрний природно-ресурсний потенціал; здійснено аналіз використання, охорони та відтворення природних ресурсів в аграрному виробництві області та проведено еколого-сільськогосподарське районування; розроблені економіко-географічні основи раціоналізації сільськогосподарського природокористування в ній.

Практичне значення та реалізація результатів роботи. Розроблені у дисертації на прикладі Чернігівської області теоретичні положення і методичні основи економіко-географічного дослідження сільськогосподарського природокористування можуть бути використані при вивченні вказаного процесу в

інших регіонах.

Матеріали дисертаційної роботи використані Радою по вивченню продуктивних сил України АН України при підготовці наукової доповіді Уряду країни "Розселення населення, забезпечення раціональної зайнятості трудових ресурсів і ефективне використання виробничого потенціалу зони радіоактивного зараження Чорнобильської АЕС" /рішення РМ УРСР № І2255/87 від 13.09.1990 р. та розпорядження Президії АН УРСР № 892 від 30.08.1990 р./.

Розроблені в дисертації картосхеми та рекомендації по удосконаленню аграрного природокористування застосовуються Чернігівським обласним управлінням сільського господарства і продовольства як наукова основа здійснення заходів по раціоналізації територіальної організації сільського господарства з метою підвищення його еколого-економічної ефективності. Результати економічної оцінки земельних ресурсів, пропозиції щодо покращання їх охорони та відтворення використовуються Управлінням земельних ресурсів Чернігівської обласної державної адміністрації. Матеріали еколого-сільськогосподарського районування області надані Державному управлінню охорони навколишнього природного середовища по Чернігівській області для практичного використання. Окремі результати роботи впроваджені в навчальний процес на географічному відділенні Ніжинського державного педагогічного інституту.

Публікації і апробація роботи. По темі дисертації опубліковано 9 робіт загальним обсягом 1,6 д.а. Результати дисертаційного дослідження подавалися, доповідалися та обговорювалися на всесоюзній конференції молодих вчених та спеціалістів "Нософерогенез: постановка і шляхи вирішення проблеми" /Кишинів, 1990/, республіканській науково-практичній конференції "Шляхи корінного покращання забезпечення населення продовольством в нових умовах господарювання" /Суми, 1990/, регіональній науково-практичній конференції "Проблеми охорони природи і відтворення природно-ресурсного потенціалу Західного Поділля" /Тернопіль, 1990/, науково-практичній конференції "Проблеми дослідження раціонального використання природних

ресурсів Сумщини та їх вивчення у школі" /Суми, 1990/, на I республіканській науковій конференції "Проблеми раціонального використання, охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу Української РСР" /Чернівці, 1991/, міжрегіональній науковій конференції "Проблеми екологічної оптимізації землекористування і водогосподарського будівництва в басейні р. Дніпро" /Київ, 1992/.

Структура і обсяг роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури і додатку. В першому розділі викладені теоретичні та науково-методичні основи економіко-географічного дослідження природокористування у сільському господарстві регіону; у другому – виконана економічна оцінка потенціалу природних сільськогосподарських ресурсів Чернігівської області, проаналізовано їх використання. В третьому розділі розглянуто відтворення природних ресурсів, охорону природи у сільському господарстві області, територіальну диференціацію інтенсивності аграрного природокористування, порушення та забруднення природного середовища сільськогосподарським виробництвом. В коротких висновках узагальнюються отримані результати, у додатку наводяться табличний матеріал.

Загальний обсяг дисертації – 166 сторінок машинопису, 6 картосхем, 40 таблиць.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ І ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ

I. Сільськогосподарське природокористування – складний, динамічний процес взаємодії аграрного виробництва і природного середовища. Здійснюється цей процес у формі освоєння, використання, охорони, відтворення природних ресурсів та умов у сільському господарстві.

Природні ресурси приймають безпосередню участь у виробництві сільськогосподарської продукції. До них відносяться фактично використані земельні, водні, агрокліматичні ресурси, рослинність природних кормових угідь. Усі вони є предметами, засобами праці, природною продуктивною силою сільськогосподарства. Природні умови сільськогосподарства

/рельєф, гірські породи, лісові насадження, інші компоненти природного середовища/ впливають на ведення виробництва, але не служать джерелами одержання продукції. На виробничий процес вони діють непрямю - через природні ресурси - і для аграрної галузі не є предметами, засобами праці, елементами продуктивних сил.

"Аграрне природокористування" відноситься до міждисциплінарних наукових категорій. Економіко-географічний аспект його дослідження перш за все полягає у вивченні проблем, що виникають у ході даного процесу на конкретних територіальних рівнях; в оцінці природних ресурсів галузі; аналізі просторової диференціації їх використання, охорони та відтворення; визначенні відмінностей сільськогосподарського навантаження на агроєкосистеми, порушення та забруднення природного середовища аграрним виробництвом.

2. Структура природокористування у сільському господарстві регіону здебільшого представлена 5 напрямками і 6 видами. До напрямків аграрного природокористування відносять: ресурсокористування, ресурсоспоживання, відтворення природних ресурсів, освоєння та охорона природи. Ресурсокористування - основна форма використання природних ресурсів у сільському господарстві, за якої вони переважно не відчужуються від природи, а деякі зміни їх властивостей не приводять до руйнування сутностей і шляхом проведення відповідних заходів можуть відновлюватись знову /використання земельних, агрокліматичних ресурсів, розведення риби і водоплаваючих птахів, і../. При ресурсоспоживанні природні ресурси вилучаються з природи. змінюють у процесі виробництва свої попередні властивості, в природу повертаються у вигляді різноманітних відходів /випасання худоби, сінокошіння на природних кормових угіддях, подача води для зрошення, водозабезпечення. ін./. Відтворення полягає у відновленні поновлюваних природних ресурсів з метою відвернення їх вичерпаності. Освоєння - включення у сільськогосподарський обіг нових об'єктів і площ природних ресурсів. Охорона природи - це сукупність техніко-економічних, організаційно-господарських та правових заходів, направлених

на попередження, зниження або повну ліквідацію негативного впливу на довкілля.

На основі різних критеріїв сільськогосподарське природо-користування розділене на два галузеві і чотири компонентні види. Галузеві види /природокористування у рослинництві, тваринництві/ виділені за характером природокористування. У кожній галузі сільського господарства процес природокористування має свої особливості. Рослинництво більшою мірою залежить від природних умов та ресурсів і одночасно більше впливає на них. Для нього усі природні ресурси сільського господарства /ПРСГ/ є природною продуктивною силою. У тваринництві воно, за виключенням водних і рослинних ресурсів, виступає переважно як природна база розміщення галузі. Дія факторів природного середовища на тваринництво багато в чому опосередковується кормовиробництвом, послабляється виробничою інфраструктурою. Компонентні види аграрного природокористування /земле-, водо-, агрокліматокористування, використання рослинності природних сіножатей та пасовищ/ виділені в залежності від ресурсів, що використовуються.

3. Економіко-географічне дослідження природокористування у сільському господарстві регіону проводиться поетапно і передбачає економічну оцінку потенціалу ПРСГ, аналіз їх використання, охорони та відтворення, районування території за інтенсивністю еколого-сільськогосподарських процесів і явищ.

Економічна оцінка потенціалу ПРСГ спрямована на визначення у грошовій формі продуктивної сили різноякісних ресурсів. Для її проведення використовується виражена в одиницях для регіону цінах і розрахована за рівновеликими витратами на виробництво вартість валової продукції рослинництва. Виконується така оцінка окремо по кліматичних, водних, земельних ресурсах галузі.

Економічна оцінка агрокліматичного потенціалу /АКП/ регіону зводиться до вирішення наступних завдань: 1/ виконується якісна оцінка /у балах/ агрокліматичних ресурсів /АКР/; 2/ вибираються дві території богарного землеробства з однаковим бонітетом ґрунтів і різною якістю АКР; 3/ визначається

перевищення вартості валової продукції рослинництва на одній з вибраних територій і присвоюється якісному надлишку її АКР; 4/ оцінюється у грошовій формі один бал бонітету АКР і розраховується повний АКІ на всій території регіону.

Економічна оцінка потенціалу агроводних ресурсів /АВР/ визначається за загальним ефектом використання у галузі кожного кубометру води. Економічна продуктивність одиниці об'єму водних ресурсів обчислюється віднесенням одержаної в результаті поливу сільськогосподарських угідь додаткової вартості валової продукції рослинництва до об'єму водозабору для зрошувальних потреб.

Після визначення економічної продуктивності АКР і АВР проводиться оцінка агроземельного потенціалу /АЗП/. Земельні ресурси продукують хоча й основну, але все таки частину валової продукції рослинництва, яка і характеризує їх потенціал. Інша частина рослинницької продукції виробляється використаними АКР і АВР, а її об'єм зумовлюється потенціалом кожного виду ресурсів. Тому економічна оцінка АЗП розраховується як різниця вартості валової продукції рослинництва і сумарного потенціалу АКР та АВР рослинництва. /АЗП = ВІр - /АКІ + АВІр//. Економічна оцінка аграрного природно-ресурсного потенціалу /АПРП/ визначається як сума компонентно-ресурсних потенціалів галузі /АПРП = АКІ + АВІ + АЗП/. На її результатах базується подальше вивчення сільськогосподарського природокористування.

Економіко-географічний аналіз використання природних ресурсів в аграрній сфері економіки - наступний етап дослідження сільськогосподарського природокористування регіону. В послідовному проведенні його необхідно розрізняти три напрямки: повноту, інтенсивність і ефективність використання природних ресурсів.

Повноту використання природних ресурсів в аграрному виробництві характеризує ступінь залучення їх до сільськогосподарського обігу, рівень сільськогосподарського освоєння агрокліматичних, водних ресурсів, земельного фонду.

Категорії інтенсивності використання ПРСГ слід розуміти у вузькому і широкому описі слова. В першому випадку вона

характеризує ступінь зосередження основних, оборотних фондів і затрат живої праці на одиницю природних ресурсів, виражену в натуральній чи грошовій формі. Категорія інтенсивності в широкому смислі слова – концентрація цих же факторів інтенсифікації сумісно з кількісно вираженими характеристиками напруженості їх використання. В економічних розрахунках рівень інтенсивності природоексплуатації заведено визначати на одиницю природних ресурсів, виражену в натуральній формі /га, м³/. Обчислений у такий спосіб показник інтенсивності використання ПРСГ характеризує міру експлуатації природних ресурсів без урахування якості і не є достатньо об'єктивною основою для прийняття господарських рішень по раціоналізації природокористування. Якість природних ресурсів знаходить своє повне вираження в економічній оцінці їх потенціалу. Тому показник рівня інтенсивності, розрахований на основі економічної оцінки, відображає інтенсивність використання ПРСГ з урахуванням якості.

Систему показників ефективності використання ПРСГ на основі їх потенціалу доцільно будувати двояко: з однієї сторони, як відношення валової продукції рослинництва до суми потенціалів усіх видів ресурсів / $\Sigma = \text{ВПр} : \text{АПРП}$ /, з другої, – як відношення тієї частини її, яка одержана від використання певного виду ресурсів до їх потенціалу / $\Sigma_i = \text{НП}_i : \text{АПРП}_i$ /. Отже, в системі показників економічної ефективності використання потенціалу ПРСГ слід виділяти узагальнюючий показник, а також часткові показники. Оскільки АПРП регіону /господарства/ складається із суми потенціалів окремих видів ресурсів / $\text{АПРП} = \Sigma \text{АПРП}_i$ /, то узагальнюючий показник включає в себе часткові показники ефективності використання ресурсів, має чітко виражену економічну інтерпретацію /виробництво кінцевої продукції на одиницю інтегрального потенціалу ПРСГ/, зіставляється у просторі і в часі. Його можна прийняти для вимірювання і аналізу ефективності аграрного природокористування, об'єктивної оцінки діяльності окремих господарств та їх регіональних сукупностей.

Для проведення економіко-географічного аналізу охорони

та відтворення ПРСГ і вироблення на його основі заходів подальшого удосконалювання сільськогосподарського природокористування рекомендується використати наступну логічну схему: оцінити обсяг та зміст природоохоронної і відтворювальної діяльності; визначити шкоду, яку завдає природним ресурсам дія на них негативних факторів; розрахувати фактичну екологічну ефективність природоохоронної і природовідновлювальної роботи; обґрунтувати доцільний обсяг оптимізаційних заходів та витрат на їх здійснення.

Еколого-сільськогосподарське районування спрямоване на визначення в інтегральному вигляді просторової диференціації інтенсивності сільськогосподарського природокористування і екологічної ситуації в природному середовищі, що виникла в результаті цього процесу. Для установлення інтенсивності аграрного природокористування використовувалось 7 показників, які характеризують різні види сільськогосподарського навантаження на агроєкосистеми /внесення мінеральних добрив на гектар сільськогосподарських угідь, доля зрошувальних земель у площі сільськогосподарських угідь, навантаження ядохімікатів на гектар ріллі, ін./.

Екологічний стан природного середовища визначався із застосуванням 6 показників порушення та забруднення його аграрним виробництвом /питома вага еродованих земель сільськогосподарських угідь у загальній площі угідь, доля проб ґрунтових вод з перевищенням ГДК нітратів у загальній кількості аналізів, питома вага проб забрудненої ядами вище ГДК рослинницької продукції в загальній кількості проаналізованих проб/.

У відповідності до існуючих статистичних матеріалів, виконане в роботі еколого-сільськогосподарське районування ґрунтоване на сітці адміністративно-територіального поділу.

4. Сільськогосподарську цінність природних ресурсів регіону відображає абсолютна і відносна оцінка АПРП.

Кожний вид оцінки виражає певний аспект цінності. Абсолютна економічна оцінка характеризує АПРП регіону в цілому, тоді як відносна - одиниці його сільськогосподарської площі.

Потенціал ПРСГ Чернігівської області, оцінений в І,4

млрд. крб.^к. Значним АППІ володіють Чернігівський /6,9 % загальнообласного/, Ічнянський /6,4 %/, Бахмацький /6,2 %/ райони. Низький природно-ресурсний потенціал галузі відмічений у Срібнянському - 2,5 %, Щорському - 2,8 %, Талалаївському - 2,9 % районах. Екстремальними значеннями абсолютного АППІ відзначаються Прилуцький - 7,7 % і Сосницький - 2,4 % райони. Понад 53,0 % АППІ зосереджено в Лісостепу.

Відносна оцінка /густота/ АППІ точніше відображає якісні відмінності сукупності природних ресурсів галузі. Підвищеною густиною потенціалу ПРСГ характеризується ряд лісостепових районів: Варвинський, Срібнянський, Талалаївський і деякі інші. Її значення тут перевищує 800 крб/га. В поліських районах економічна продуктивність ПРСГ на гектарі площі менше 700 крб/га.

5. Повнота використання АКР в аграрному виробництві Чернігівської області визначена відношенням нормального періоду вегетації культур і фізичного /існуючого на її території/. Залежить вона від складу видів, сортів культур і структури посівних площ. Більш повно АКР експлуатуються в Лісостепу, перш за все, у господарствах Бобровицького, Бахмацького, Борзнянського районів. Низьку освоєність мають в Козелецькому, Новгород-Сіверському, Щорському районах.

Підвищити рівень використання АКР і поглибити спеціалізацію сільського господарства області та її регіонів можливо шляхом введення у сівозміну раніше не використовуваних і розширенням посівних площ оброблюваних в даний час більш пізніх сортів сільськогосподарських культур. Пізньостиглі сорти ячменю, жита, гороху, льону, картоплі та інших низько- і середньотеплолюбних культур середніх широт можуть успішно культивуватися на всій території області. В Лісостепу достатньо тепла для дозрівання невирощуваних в регіоні ранніх і середніх сортів соняшнику і квасолі.

Сільське господарство - один з найбільших споживачів води в області. В структурі сільськогосподарського водоспоживання на його долю припадає 23 %, або 2 % місцевого річного стоку. На 89 % потреби у воді задовольняються за рахунок підзем- у роботі вартісні показники приведені в цінах 1981-1990 рр.

них джерел. Останнім часом об'єм аграрного водоспоживання знизився. Відбулося це завдяки скороченню подання води на зрошувальні потреби і пов'язано з двома обставинами: зменшенням поливної площі і підвищенням економії води. Протягом останнього десятиріччя площа іригації поменшала у 2,5 рази, водозабезпечення гектару поливних угідь знизилось на 44 %, а в декотрих районах - у декілька десятків разів. Та все ж таки у багатьох господарствах області подача води на одиницю площі значно перевищує науково обгрунтовані зрошувальні норми.

Більше ніж чотири п'ятих території досліджуваного регіону знаходиться у користуванні сільськогосподарських підприємств. У цієї категорії землекористувачів зосереджено 99 % сільськогосподарських угідь і майже уся орна земля; вони розпоряджаються 97 % площі багаторічних плодово-ягідних насаджень і природних кормових угідь. Сільськогосподарська освоєність території зростає з північного заходу на південний схід. В Поліссі сільськогосподарським підприємствам належить 78 % земельного фонду. У Ріпкінському і Козелецькому районах цей показник найнижчий в області і відповідно складає 63 і 65 %. На 91 % освоєний аграрними природокористувачами Лісостеп; а у Бахмацькому, Срібнянському і Талалаївському районах сільськогосподарські землі займають понад 95 % їх території.

6. Інтенсифікація ресурсексплуатації - головний резерв збільшення сільськогосподарської продукції в області. З метою зростання її виробництва з урахуванням вимог раціонального природокористування у перспективі більш високими темпами процес інтенсифікації повинен розвиватись у лісостеповій зоні. Це можливо як за рахунок підвищення напруженості використання вже розміщених тут засобів інтенсифікації, так і впливом зосередження і використання нових. В першу чергу це стосується господарств Варвинського, Талалаївського, Срібнянського районів, де інтенсивність експлуатації АПРП найнижча в області. Така тенденція територіального розвитку процесу інтенсифікації дасть два позитивних моменти. По-перше, більш рівномірно розподіляться техногенне навантаження на природні ресур-

си. Адже зараз ситуація така, що менш якісні ресурси регіону експлуатуються інтенсивніше, ніж більш продуктивні. По-друге, зосередження зусиль на залучення до інтенсивного сільськогосподарського обігу більш якісних ресурсів заключає в собі і одержання економічного виграшу. У зв'язку з тим, що продуктивніші ресурси Лісостепу забезпечують підвищену окупність витрат, то кожна їх одиниця, вкладена тут, принесе більший економічний ефект, ніж у Поліссі. Такий поворот у використанні природних ресурсів особливо важливий сьогодні, в умовах дефіциту продовольства для населення та сировини для переробної промисловості, оскільки дозволить скоротити строки його подолання.

7. Рівень економічної ефективності використання АПРІ в районах Чернігівської області різниться майже у 2 рази. З максимальною ефективністю використовуються природні ресурси у господарствах Менського району - 1,3 крб/крб., з мінімальною - Коржківського - 0,7 крб/крб. У господарствах центральних районів ефективність експлуатації АПРІ перевищує середньообласне значення. На північ і південь від цієї смуги вона нижче середньообласної. В регіоні не існує закономірного зв'язку між якістю ресурсів і рівнем ефективності їх використання. Найбільш продуктивні ресурси південних районів експлуатуються майже з тією ж низькою ефективністю, як і самі низькоякісні ресурси північної країни.

Подібна особливість відповідності характерна для продуктивності ресурсів та рівня інтенсивності їх використання, що дозволяє зробити висновок про існування тісного зв'язку ефективності природних ресурсів з інтенсивністю їх експлуатації. А той факт, що процес інтенсифікації в області йшов без достатнього врахування якості ПРСГ в основному і створив існуючу ситуацію в ефективності їх використання.

8. Основна шкода ПРСГ Чернігівської області завдається дією на них наступних несприятливих факторів: закисленням ґрунтів, вилученням земель із сільськогосподарського обігу, вивозом ґрунту з урожаєм коренеплодів, водно і вітровим ерозією, мінералізацією гумусу, радіаційним забрудненням сільськогосподарських угідь. Негативна дія на природні ресур-

си названих вище факторів характерна для усієї території регіону. Але гостріше проблема охорони ПРСГ стоїть в його поліській частині. Природні ресурси цієї території в умовах більш високої інтенсивності використання гірше захищені від впливу несприятливих факторів. Ситуацію, що склалася поступово потрібно виправляти, удосконалюючи перш за все територіальні пропорції між напрямками сільськогосподарського природокористування і всередині них.

Для повної ліквідації шкоди від закиснення ґрунтів середньорічний об'єм внесення вапнякових матеріалів необхідно збільшити удвічі, порівняно з існуючою практикою, і дві треті його використати у Поліссі. Розширення робіт по вапнуванню кислих ґрунтів – один із аспектів оптимізації охорони і відтворення ПРСГ в усіх адміністративних районах. Для цього слід ширше застосовувати місцеві вапнякові матеріали – вапняк та крейду, основні родовища яких зосереджені у Новгород-Сіверському і Семенівському районах, а також дефекат цукрових заводів, на яких скопичилось його понад 300 тис. т.

Відвернення шкоди від ерозії ґрунтів вимагає збільшення затрат на протиерозійні заходи порівняно з існуючим рівнем на 20 %. Підвищувати їх у перспективі слід на всій території області крім Носівського району, де нинішній обсяг витрат достатній для повного припинення ерозійних процесів. Суттєвого розширення протиерозійних робіт необхідно домагатися у Прилуцькому, Срібнянському, Талалаївському, Новгород-Сіверському районах, котрі мають найбільш низькі рівні протиерозійної охорони.

Діючим засобом захисту ґрунтів від ерозії, а водних об'єктів від замулення і забруднення біогенною речовиною повинно стати зниження інтенсивності природокористування у водохоронних зонах і прибережних смугах річок і водойм. Основні заходи по удосконалюванню сільськогосподарського природокористування на цих територіях полягають у скороченні їх розораності, особливо у регіонах з більшою долею ріллі (Носівський, Бобровицький, Козелецький райони), віддаленні від природних водних джерел літніх таборів худоби.

Баланс гумусу орних земель в цілому по області від'ємний. Середні втрати гумусу в результаті незбалансованого внесення і вносу органічної речовини складають 6,6 тис. т на рік. В Лісостепу процеси мінералізації домінують над процесами гуміфікації, формуючи дефіцитний баланс гумусу. Найбільший він у Прилуцькому, Носівському, Ічнянському районах. З гектару ріллі тут щорічно втрачається від 0,1 до 0,06 т органічної речовини. У Поліссі баланс гумусу позитивний. Відносно високий рівень екологічної ефективності застосування органічних добрив у Чернігівському, Рішкінському, Коржівському районах. Щорічне накопичення гумусу в їх орних верствах відповідно складає 0,1; 0,09; 0,07 т/га. Мінімальні норми внесення гною, які б забезпечили бездефіцитний баланс гумусу орних земель, у Лісостепу - 10-13 т/га, в Поліссі - 13-16 т/га. Для внесення гною у таких нормах загальний об'єм його використання слід збільшити на 570 тис.т.

Основні заходи по зниженню негативної дії радіаційного забруднення на рослинні та тваринні організми, здоров'є людини слід пов'язувати з розширенням культуртехнічних роб.т на природних кормових угіддях, скороченням у посівній площі доли просапних культур, збільшенням вапнування, гіпсування, внесення сорбентів: цеолітів, глауконітів, монтморілоніта, вермікуліта, флогопіта та інших нетрадиційних агроруд.

9. Находження азоту з добривами і азотфіксація незначно перевищує потребу у ньому сільськогосподарських культур (для більшої частини території області воно складає 9-11 кг/га) і не є основним чинником нітратного забруднення природного середовища. Останній полягає в іншому - у порушенні науково обгрунтованого співвідношення внесення основних елементів живлення. Недостатнє внесення у ґрунт фосфорних добрив, по відношенню до азотних та калійних, сприяє збільшенню міграції азоту і калію, а також накопиченню їх у рослинах замість недостатнього фосфору. Додатковим джерелом нітратного забруднення води і сільськогосподарської продукції є недотримання технології зберігання і внесення азотних і органічних добрив.

АНБ ім. В. Стефанина
АН УРСР

З метою підвищення еколого-економічної ефективності застосування мінеральних добрив, зниження нітратного забруднення довкілля та продуктів харчування головними оптимізаційними заходами у сільському господарстві області повинні бути: скорочення на 15 % використання азотних добрив, покращання пропорції внесення мінеральних добрив шляхом дворазового збільшення норми фосфорних добрив.

10. Диференціація інтенсивності сільськогосподарського природокористування зумовила формування в області п'яти еколого-сільськогосподарських районів: Ріпкінсько-Городнянського, Поліського, Придеснянського, Козелецько-Бахмацького, Лісостепового (мал. 1), які відзначаються природними умовами, виробничою спеціалізацією сільського господарства, рівнем використання, охорони та відтворення АРП, навантаженням на природне середовище, порушенням і забрудненням його аграрним виробництвом. Найвища інтенсивність природокористування у Придеснянському еколого-сільськогосподарському районі, а порушеність та забрудненість природного середовища - в Поліському.

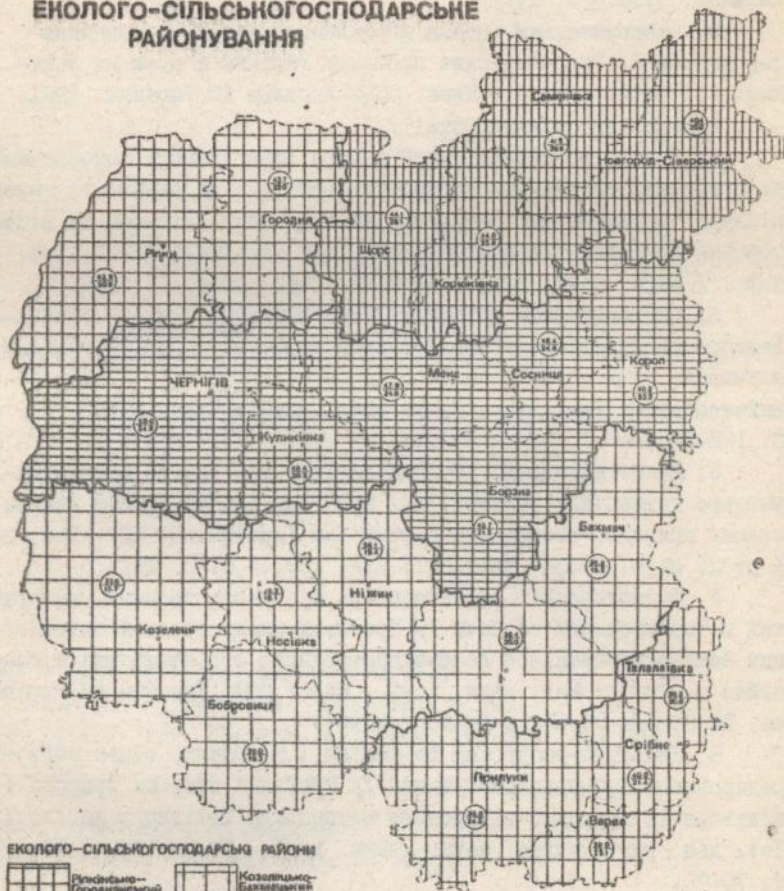
Найнижчий агровиробничий вплив на агроєкосистеми і найбільш благополучний екологічний стан їх у Козелецько-Бахмацькому районі. Відносно високі рівень природоохоронно-відтворювальної роботи, низька інтенсивність використання ПРСГ дозволяють запропонувати цей район обласним органам управління як найбільш доцільну територію для інтенсифікації аграрного виробництва у найближчій перспективі. Компоненти природного середовища Поліського та Лісостепового районів найбільш чутливі до аграрного навантаження. Ведення екологічно безпечного сільського господарства в них поєднано з підвищеними витратами на природоохоронну роботу. Ця особливість також слід враховувати при розвитку аграрного виробництва.

По темі дисертації опубліковані роботи:

1. Питання агрокліматичних ресурсів при вивченні проблем сільськогосподарського природокористування // Проблеми дослідження раціонального використання природних ресурсів Сумщини та їх вивчення у школі: Матеріали конф. - Суми, 1990. - С. 126-132.

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСТЬ

ЕКОЛОГО-СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ РАЙОНУВАННЯ

ЕКОЛОГО-СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ РАЙОНИ

	Річківсько-Городнянський		Козятинсько-Баварський
	Поліський		Лісостеповий
	Придніпровський		

Рівень 14: загосподареного мисливського на відомостях, бал

Рівень порушуваний та збудження лісового середовища аграрна виробництва, бал

2. Экономико-географические аспекты сельскохозяйственного землепользования // Ноосферогенез: постановка и пути решения проблемы: Тез. докл. всесоюзной конф. молодых ученых.- Кишинев, 1990.- С. 84.

3. Экономическая оценка агроклиматического потенциала территории // Экологические проблемы Украины и пути их решения: Сб. науч. трудов.- Киев: СОПС Украины АН Украины, 1991.- С. 126-135 (в співавторстві).

4. Економіко-географічний аналіз ефективності використання природних сільськогосподарських ресурсів на основі їх потенціалу // Проблеми раціонального використання, охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу Української РСР: Тез. доп. I респ. наук. конф.- Чернівці: ЧДУ, 1991.- С. 109.

5. Экологические проблемы интенсификации сельскохозяйственного производства в Черниговской области // Пути коренного улучшения продовольственного обеспечения в новых условиях хозяйствования: Тез. докл. респ. науч. конф.- Киев, 1990.- С. 123-125.

6. Деякі методичні питання економічної оцінки агрокліматичного потенціалу території // Проблеми раціонального використання природно-ресурсного потенціалу Української РСР: Тез. доп. I респ. наук. конф.- Чернівці: ЧДУ, 1991.- С. 28-29.

7. Экологическая эффективность противоэрозионных мероприятий в Черниговской области // Проблеми екологічної оптимізації землепольовання і водохозяйственного строительства в бассейне р. Днепр: Мат. науч. конф.- Киев: СОПС Украины АН Украины, 1992.- С. 94-97 (в співавторстві)

8. Земельно-ресурсний потенціал і проблеми сільськогосподарського природокористування // Проблеми охорони природи і відтворення природно-ресурсного потенціалу Західного Поділля: Тез. доп. регіональної наук.-практ. конф.- Тернопіль, 1990.- С. 70-72.

9. Радиационное загрязнение сельскохозяйственных угодий Черниговской области и основные мероприятия по их реабилитации // Проблеми екологічної оптимізації землепольовання і водохозяйственного строительства в бассейне р. Днепр: Мат. науч. конф.- Киев: СОПС Украины АН Украины, 1992.- С. 126-130.

А. Школяр

Подп. в печ. 03.12.92. Формат 60x84/16
Бум. тип. № 1. Офс. печ. Усл.-печ. л. 1.2
Усл.-кр.-отс. 1,2 Уч.-изд. л. 1 Тираж 100 экз. Зчк. 272.

Институт географии АН Украины
252003, Киев-3, ул.Владимирская, 44

Участок ротационной печати ОДПС Украины АН Украины
252032, Киев-32, бульвар Шевченко, 60

52-8693

AB 26.65

AB 26.651